

Bergson'un Pozitif Metafizik Kavramı Bağlamında Metafizik ile Bilim Arasındaki İlişki *

Orkun TÜFENK**

Özet

Çalışmamızın amacı Bergson'un özgürlük metafiziğinin pozitif bilimlerin deneysel yöntemine olan ilgisini gösterebilmektir. Bu amaç doğrultusunda, Bergson'un pozitif bilimler ve metafizik arasında hem işbirliği hem de meydan okumaya dayalı olarak kurguladığı bağlantı özellikle pozitif metafizik kavramı çerçevesinde açılacaktır. Bergson metafiziği pozitif bilimlerle özgün bir şekilde bağlayarak metafiziğe yeni bir yaklaşım getirme çabası içerisindedir. Bu yeni yaklaşım, yalnızca felsefeyi bilimle ortak konular üzerine düşünmeye motive etmekle kalmaz aynı zamanda bunlara ilişkin ortak bir deneysel model geliştirmeye çalışır. Bergson'a göre, ortak konular ve deneysel model iki alan arasında pratikte meydan okumaya yol açarken, bunlar ilkede birbirini tamamlamalıdır. Söz konusu tamamlama ilkesi ilk olarak bu iki alanın birbirini düzeltme ilişkisinde, başka bir deyişle, iki alanın da kendini diğeriyle sınamasında aranabilir. İkinci olarak ise bu karşılıklı sınama ilkesi iki alanı da icatlarda birleştirir.

Anahtar Kelimeler: Henri Bergson, Pozitif Metafizik, Bilim, Süre

The Relationship between Metaphysics And Science in The Context of Bergson's Concept of Positive Metaphysics

Abstract

The aim of our study is to demonstrate interest of Bergson's metaphysics of indeterminism to the experimental method of positive sciences. Therefore, the connection that Bergson has built between positive sciences and metaphysics, based on both cooperation and confrontation, will be revealed especially within the framework of the concept of positive metaphysics. Bergson is in an effort to bring a new approach to metaphysics by connecting metaphysics with the positive sciences in an original way. This new approach not only motivates philosophy to contemplate the contents which science handles too, but also tries to develop a common experimental model to operate on these common contents. According to Bergson, common contents and the experimental model should ideally provide complementarity for the two fields while practically causing them to confront each other. The principle of complementarity can be sought first in the relation of these two fields to correct each other, in other words, in the testing of themselves with the other. Second, this principle of mutual testing unites both fields for inventions.

Key Words: Henri Bergson, Positive Metaphysics, Science, Duration

* Bu çalışma Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe anabilim dalında Henri Bergson felsefesi üzerine yapmakta olduğum doktora tezinden türetilmiştir.

** Dokuz Eylül Üniversitesi, Felsefe Bölümü, Doktora Öğrencisi, İzmir, tufenkorkun@hotmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-7227-767X>

Giriş

Bergson kaleme aldığı metinlerde bir taraftan yüklü bir pozitif bilim terminolojisi kullanıp empirik çalışmaları irdeler; diğer taraftan pozitif bilimlerin dayandığı temel iddialara karşı gelir. Bu açıdan Bergson'un metafizik ile pozitif bilimler arasında kurduğu bağlantı ikircikli gibi görünür. Bize göre Bergson felsefesindeki bu ikircikli görünümün nedeni, onun metafizik ile bilim arasında gerilimli bir uyum olduğunu düşünmesidir, başka bir deyişle, Bergson'a göre bu iki alan arasında bir tamamlama ilişkisi söz konusudur. Buna göre, bu iki alandan her biri kendisini bir diğerinin kavram ve temayülleriyle sınar; metafizik ile bilim bunu yaparken birbirlerini karşılıklı olarak temellendiririr[reciprocal verification]. Bilim ile metafizik arasında bu tarz bir ilişki kurmak elbette Bergson'un kendine özgü metafizik anlayışıyla bağlantılıdır. Ele alacağımız *pozitif metafizik* bağlamında gözlem [observation] ve deney [experiment] hem metafizik hem de bilim açısından önemlidir. İkisinde de gözlemlerle elde edilen duyu verileri deneylerle işlenir. Böylece tecrübe [experience] ortaya çıkar. Fakat metafiziğin gözlemi (içebakış), deneyi ve tecrübesi içsel; pozitif biliminki dışsaldır. Bu bağlamda, söz konusu yaklaşımlar arasında bir taraftan gerilim diğer taraftan uyum ortaya çıkar.

Bu meseleyi detaylı şekilde analiz edebilmek için burada ilk olarak Bergsoncu metafizik ile siyantizm [scientism] arasındaki gerilim incelenecek ve Bergson'un özgürlük metafiziğinin ana hatları ele alınacaktır; dahası Bergson'un özgürlük anlayışının maddeyle (engellerle) sürekli bir başa çıkma çabasına dayandığı öne sürülecektir. Nitekim Bergson'un "hayat hamlesi" [élan vital] olarak kavramsallaştırdığı bu çabada, özgürlük maddenin sabitliğini aşmaya, başka bir deyişle kendi önüne çıkan engelleri sürekli olarak yıkmaya çalışır. Bu anlamda hayat, deney ve tecrübedir; deney ve tecrübe de hayattır. Hayat, maddenin sabitliğinin yarattığı engelleri ancak deneysel olarak aşar ve böylece yeniye doğru yol alır. Bergson'a göre özgürlük böyle bir mücadele içerisinde kendini gerçekleştirebilir. Böylece Bergson'un felsefesinde özgürlük metafizik bir boyut kazanır, bu nedenle çalışmamızda ikinci olarak Bergson'un öz-sınama ve kendini temellendirme olarak ele aldığı özgürlük metafiziğini, onun kendine özgü metafizik anlayışını ifade eden *pozitif metafizik* kavramıyla ilişkilendireceğiz. Nitekim Bergson metafiziğin gözlem, deney ve temellendirmeye ihtiyaç duymasını *pozitif metafizik* kavramıyla ifade eder. Doğruluğun peşinde olan metafizik, *pozitif olanla* yani olgularla sınılanır. Pozitif metafizik kavramıyla Bergson, aslında, sadece metafiziğin bilimle olan bağını göstermeye çalışmaz aynı zamanda bilimin de son kertede metafizik meselelerle yüzleşmek zorunda olduğunu ifade etmek ister. Bu nedenle çalışmamızda üçüncü olarak, ünlü bilim felsefecisi Jean Gayon'un ön plana çıkardığı Bergson'un üç kavramı üzerinden, özgürlük metafiziğinin bilim ile olan ilişkisini analiz etmeye çalışacağız. Gayon, Bergsoncu metafizik ile pozitif bilimler arasındaki ilişkiyi şu üç kavram üzerine kurar: bağdaşma, meydan okuma ve tamamlayıcılık. Buna göre metafizik ile bilim arasındaki ilişki, konu bakımından *bağdaşma*, uygulamada *meydan okuma* ve ilkede *tamamlayıcılık* ilişkisidir. Böylece, Bergson'da bilim ile metafiziğin ortak konular üzerinde birbirine meydan okuyarak kendilerini aştıklarını göstermeye çalışacağız. Bergson'da metafizik ile bilim kendilerini ve birbirini sürekli şekilde sınayarak sabitliği aşar ve yeniye ulaşır. Kendini aşma süreci deneysel ve yaratıcıdır. Bu da iki alanın mucitlikte [inventor] birleşmesi demektir. Şimdi çalışmamıza, ilk olarak, bilimsel etkinlik ile siyantizm (bilimcilik) arasında ayırım yaparak başlamak istiyoruz. Burada siyantizm kavramını, bilimi tek yanlılığa indirgeyen bilimsel bir otoritenin metafiziği (ideolojisi) olarak kullanıyoruz. Bu noktada Bergson metafiziği ile bilimsel etkinlik arasında değil, siyantizm (bilimcilik) arasında gerilim olduğunu vurgulamak önemli olacaktır.

Bergsonculuk ile Siyantizm Arasındaki Gerilim

Yukarıda da bahsettiğimiz gibi, siyantizm en genel anlamıyla bilimsel otoritenin metafiziğidir, aslında burada bilimsel otoritenin ideolojik olarak meşrulaştırılması söz konusudur. Bilimin veya bilimsel etkinliğin kendisi ile siyantizm arasındaki ayırım ise siyantizmin bilimi tek yanlılığa indirgemesiyle ortaya çıkar. Bu açıdan ele alındığında Bergson'un düşüncesindeki esas gerilim bilim ile metafizik arasında değil, metafizik ile siyantizm arasındadır. Hayat felsefesinin 1930'lardaki bilim karşıtı versiyonlarının aksine Bergson'un hayat felsefesinde bilimle olumlu bir

bağ kurulur ama eleştirel bir tutum içerisinde bilimsel otoriteye karşı çıkarılır.¹ Başka bir deyişle, eleştirelilik bağlamında Bergson, bilime değil, bilimi belli bir yaklaşıma ve sabitliğe indirgeyen siyantist düşüncelerin otoritesine karşıdır.² Ona göre siyantizm bilincin gerçeklik açısından önemini kavrayamamakla birlikte evrenin ve düşüncenin niteliksel açıdan çoğul yapısını da göz ardı etmiştir.³ Bunun karşısında bazı siyantist düşünürler de Bergson'u bilimsel olmayan yöntemlerle felsefe yapması noktasında eleştirir. Örneğin Bertrand Russel, Bergson'un zekâyı kınadığını öne sürer ve onun çoğunlukla sınamaya açık olmayan şairce bir felsefe yaptığını iddia eder.⁴ Dahası Türkiye'de ilk detaylı Bergson incelemesi yapan düşünürlerden biri olan Subhi Ethem de Bergson'un bilimsel gelişmeleri yeterince "dikkate almadığını" düşünür.⁵ Subhi Ethem'e göre Bergson'un felsefesi "eklektik" olmakla birlikte o, "bilimin esaslarından pek uzaktadır".⁶ Siyantistlerin Bergson'u bilim karşıtı olarak eleştirmelerinin yanında Bergson'u Türkiye'de ilk destekleyenler de onun daha çok spiritüalizmi [ruhçuluk] ve mistisizmiyle ilgilenmiştir. Hilmi Ziya Ülken'e göre, Türkiye'de Bergson'u ilk inceleyenlerden biri olan Rıza Tevfik Bergsonculuk ile "halk suffiği" ve felsefe ile Türk mistikleri arasında ilişki kurmaya çalışır.⁷

Avrupa'da da durum çok farklı değildir. 20. yüzyılın başında bilimsel düşüncenin tek yönlü gelişimine tepki olarak popülerlik kazanan Bergson felsefesi, onun özellikle Einstein'ın görelilik teorisini ele aldığı metin olan *Süre ve Eşzamanlılık* [*Duration and Simultaneity*] eserinden sonra felsefe ve bilim yanlıları arasında bir tartışmaya yol açar.⁸ Bu tartışmada genel görüş Bergsonculuğun Einsteinçılığa karşı geldiği ve yenildiği, diğer bir deyişle, sezginin bilimsel olgular karşısında geri çekildiği yönündedir. Canales'e göre, Einstein'ın (ve onu takip eden bilim insanlarının ve felsefecilerin) ısrarla görelilik fiziği konusunda Bergson'un yanıldığını tekrarlaması ve felsefenin zaman üzerine konuşma hakkına karşı çıkmasının da bu konu üzerinde etkisi olmuştur.⁹

Fakat Bergson kendisinin akla ve bilime karşı olduğu yönündeki eleştirileri kesin bir dille reddeder; daha da ileri giden Bergson "bilimin kontrolüne boyun eğebilen" bir felsefe istediğini ve kendi probleminin "yanlış metafizik"le ilgili olduğunu yazar.¹⁰ Bergson yalnızca doğa bilimlerindeki göreliliğin felsefeye söz hakkı tanımamasını eleştirdiğini iddia eder. Bu bağlamda Türkiye'deki önemli Bergson yorumcularından biri olan Ziya Somer, Bergson'un bilim karşıtı olarak görülmesine ve onun mistizme indirgenmesine karşı çıkar. Ona göre, Bergsoncu "felsefeye anti-scientifique diyerek onu ilme karşı koymak kadar haksızlık olamaz(...)".¹¹ Bu bağlamda tekrar edecek olursak, Bergson gerçekliğin sınırlı kavranışı olan belli bir bilim metafiziğine karşıdır. Bu metafizik ise determinizmdir [belirlenimcilik]. Bergson, determinist metafiziğin karşısına bir özgürlük metafiziği koyar.

Bergson'un Özgürlük Metafiziği

Hayatı değişim ve "evrim"¹² olarak ele alan Bergson'a göre "hayatın rolü maddeye bir miktar belirlenimsizlik [indeterminizm] katmaktır".¹³ Başka bir deyişle hayat, sınırları özgürlüğe doğru aşma çabasıdır. Özgürlük ise alışkanlık ve tekrarla değil, yenilik ile mümkündür. Bergson'a

¹ Martin Jay, *Diyalektik İmgelem*, Çev. Sevgi Doğan, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2014, 103.

² Bkz. Mark Sinclair, *Bergson*, Routledge, New York, 2020, 169.

³ Bkz. Levent Bayraktar, *Bergson*, Ankara: Aktif Düşünce Yayınları, 2016, 16-18

⁴ Bkz. Bertrand Russel, "Bergson" ve "Bergson'un Uzay ve Zaman Görüşü", *Batı Felsefesi Tarihi Modern Çağ Yeni Çağ*, Çev. Muammer Sencer, Ankara: Bilgi Yayınevi, 446-472

⁵ Yakup Yıldız, "Bergsonculuğun Türkiye'ye Girişi ve Türk Felsefesine Etkisi", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, Cilt 9, Sayı 17, 2011, 333-356, 339

⁶ Subhi Edhem, *Bergson ve Felsefesi*, Sad. Levent Bayraktar, Konya: Çizgi Kitabevi Yayınları, 2014, 86

⁷ Hilmi Ziya Ülken, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, İstanbul: Ülken Yayınları, 1979, 376

⁸ Jimena Canales, "Einstein, Bergson, and the experiment that failed: Intellectual cooperation at the League of Nations", *MLN* 120, No 5, 2005: 1177-78.

⁹ Canales, 1179.

¹⁰ Henri Bergson, *Creative Mind*, çev. Mabelle L. Andison, New York: Philosophical Library, 1946, 77-78.

¹¹ Ziya Somar, *Bergson Hayatı, Felsefesi, İlk Eserleri*, İstanbul: Semih Lütfi Kitabevi, 1939, 88

¹² Henri Bergson, *Creative Evolution*, Çev. Arthur Mitchell, New York: The Modern Library, 1944, 328.

¹³ Bergson, *Creative Evolution*, 139

göre, gerçeklikte ve bilgide yenilik ancak hayat içinde mümkün olabilir. Böylece gerçeklik ve doğruluk kavramları sabitlik, alışkanlık ve tekrardan öteye geçen bir anlam kazanabilir. Bergson'daki yenilik düşüncesi hayatın önceden biçimlenmemiş ve önceden kestirilemeyen doğasıyla ilgilidir. O halde hayatın dar bir çehresini ifade eden alışkanlık ve tekrar, şeylerin önceden biçimlendiğini varsaymaktır. Bergson, söz konusu yeniliği dışlayan, başka bir deyişle, gerçekliği ve doğruluğu önceden biçimlendirilmiş şeylere indirgeyen düşünceleri karşısına alır. Bu düşüncelere genel olarak determinist metafizik diyebiliriz.

Bergson determinist metafiziği maddecilik olarak kavramsallaştırır. Madde hayatın sınırlandırılması ve ona sabitliğin dayatılmasıdır. Başka bir deyişle, Bergson'da madde kavramı idealizm-realizm ayrımındaki şekliyle, şeylerin zihnin dışında bulunup bulunmaması ile ilgili değildir. Çünkü Bergson'a göre, şeyler hem algıdan bağımsız bir şekilde zihnin dışında hem de algılanmak suretiyle zihnin içinde bulunur. Bu anlamda şeyler imgelerdir; madde "imgeler bütünü"dür; imgeler de hem içsel olan hem de dışsal olan "varoluş"tur.¹⁴ Başka bir deyişle, determinizm-indeterminizm meselesi şeylerin yerleri ile ilgili bir mesele değildir. Bu mesele imgelerin varoluşsal düzlemde bir araya gelişlerinde ve ilişkilerinde aranmalıdır. Hayat ve madde karşılığı, imgelerin birbirine bağlanma tarzını belirtir. O halde Bergson'un determinist metafizik olarak maddecilik eleştirisi şeylerin "zorunlu bağlantıları"¹⁵ ile ilgilidir. Hayat ise belirlenmiş veya zorunlu bağlantıların üstesinden gelmektir.

Eğer hayat ve madde bir ilişki tarzına işaret ediyorsa o zaman burada birlik ve çokluk problemi ortaya çıkar. Nitekim, Bergson, *Zaman ve Özgür İrade Bilincin Doğrudan Verileri Üzerine Deneme* [*Time and Free Will An Essay on the Immediate Data of Consciousness*] adlı eserinde niceliksel çokluk ile niteliksel çokluğu ayırt eder. Niteliksel çokluk bilincin bölünemez süresinde somut olarak kavranırken, niceliksel çokluk bütünü kurgusal olarak bölme yoluyla elde edilir. Burada Bergson, determinist metafiziği niceliksel ve mekânsal düşünceyle bağdaştırır. Ona göre, mekânsal düşünce hem gerçekliği niceliksel/kurgusal ve görelî olarak böler hem de bu bölünmeyi zorunluluk olarak kodlar. Mekânsal yaklaşım algı, duyu, duygu ve çabayı tümüyle birbirine dışsal ve homojen birimlere (anlara) dönüştürür; böylece hayatı nüanslarından arındırarak formüller aracılığıyla hesaplanabilir kılmaya çalışır. Mekânsal yaklaşıma göre, gerçekliğin zorunluluğu hesaplanabilir ilişkilerdedir. Başka bir deyişle, mekânsal yaklaşımda önceden belirlenmiş matematiksel ilişkiler, evrenin hareketini tümünden ele geçirmiştir. Oysa Bergson'a göre, hayat gerçekte "dinamik şekilde birbirine eklenen birimler"¹⁶ olan (birbirinin içine giren) heterojen zamansal aralıklardan, başka bir deyişle, niteliksel çokluktan türer. Bergson'a göre "matematiksel zekâ" zamanın niteliğini zamanı birbiriyle kıyaslanabilen birimlere bölerek asimile eder.¹⁷ Matematiksel zekâ zamanın nüanslarını görmezden gelerek içsel durumları gerçekliğin dışına atar. Süre olarak hayat, kurgusal olarak bölünemez bilinç durumudur. Söz konusu bilinç durumu etkin duyu, duygu ve çabadan meydana gelir. Bergson'un niceliksel çokluk kavramı çokluğun mutlak olarak değil, görelî olarak bütün oluşturmasını ifade eder. Başka bir deyişle, akış içerisinde somut olarak bütün oluşturamayan çokluk, kurgusal ve maddi yasalarla birbirine bağlanmaya çalışılır. Bu, belirlenmemiş şekilde bütün oluşturabilecek niteliksel çokluğun içsel kuvvetinin görmezden gelinmesidir. Madde tam da çokluğun bu içsel kuvvetinin bertaraf edildiği duruma işaret eder.

Bergson, niteliksel ve etkin çokluğun dinamik birliğini en başta metafiziğin inceleyebileceğini öne sürer. Metafizik, bunu, bilincin süresi içerisinde araştırır. Bilincin süresi daima akan ve kesintisiz zamandır. Ona göre, niteliksel çokluğun dinamik birliği olarak süre, aynı zamanda kesintisiz bir hareketi ifade eder. Madde ise kesintisiz akışta ortaya çıkan kesinti

¹⁴ Henri Bergson, *Madde ve Bellek*, Çev. Işık Ergüden, İstanbul: Dost Kitabevi, 2015, 7-8.

¹⁵ Leonar Lawlor, "Bergson on True Intellect", *Interpreting Bergson Critical Essays*, ed. Alexandre Lefebvre ve Nils F. Schott, New York: Cambridge University Press, 2020, 68.

¹⁶ Henri Bergson, *Time and Free Will An Essay on the Immediate Data of Consciousness*, Çev. F. L. Pogson, New York: Dover Publication, 2001, 226

¹⁷ Vladimir Jankélévich, Henri Bergson, Çev. Nils F. Schott, Duke University Press, Durham ve Londra, 2015, 37.

derecelerine işaret eder. Bu anlamda madde bir şey değildir. Bunun yerine, akış olarak sürenin durma temayülüdür. Bergson, *Yaratıcı Evrim*'de [*Creative Evolution*] hayatın akışının bozulması olarak sabitliğin, biyolojik türlerin tehlikede olduğu evrelerde ortaya çıktığını belirtir. Bergson şöyle yazar: “Dolayısıyla, türler ne kadar hareket kazandıysa, o kadar da açgözlü ve birbirleri için tehlikeli hale geldi. Bu nedenle, tüm hayvan dünyasında gitgide yükselen hareketliliğe doğru ilerleme aniden durur(..)”¹⁸. Başka bir deyişle, Bergson'a göre, hayvan dünyasında çok hareketli olan türler, düşman türlere karşı tehlikeye açık hale gelir. Bu nedenle söz konusu türler kendini savunarak hayatın dinamizmini bazen durdurur. Bunu bitkiler kendini “selüloz zarıyla sararak”¹⁹ yapar. Bazı hayvanlar ise kabuklarının arkasına saklanarak ve hareketlilikten ödün vererek kendini korur. İnsan açısından da sabitliğin belirtisi zekânın ve maddenin hayat üzerindeki egemenliğidir. Bu egemenlik kapalı ve çıkar temelli bir kendini koruma yaklaşımıdır. Başka bir deyişle, niteliksel çokluğun mutlak bağlantısının (bütünlüğünün) bozulması olarak sabitlik, düşüncede “gerçekliğin ayrı olgular”²⁰ şeklinde kesilip daraltılmasıyla ve sınırlandırılmasıyla kendini gösterir.

Organizmalar tehlikeye düştüğünde hayatın kendini sabitlemesi, düşünce ve deneyimin daralması anlamına gelir. Bu daralma dikkat çabasıyla ilgilidir. Bir çeşit kendini koruma yaklaşımı olan veya sınırlı bir eylem için çıkar gözetilen hayat, daraltılmış gerçeklik olarak maddedir, sabitliktir. Kendini korumaya alan organizmanın dikkati, bu aşamada, yalnızca hayatta kalmak ile ilgilidir. Böylece organizma kendini korumak için az hareketli (bu anlamda ilkel) hayat türlerini ve hatta cansız varlıkları taklit eder. Bergson'a göre, organizmanın kendini koruma halindeki sınırlılık, dikkatin görece bir durumu olmasına rağmen mutlak gerçeklik sanılabilir. Oysa burada bilincin dikkati hayattan uzaklaşır ve maddeye doğru kayar. Bergson'a göre, bu bir rüya durumu gibidir. Nasıl ki, rüyada uyuyan bilinç, dikkatini azalttığında her şey irade dışındaymış gibi görünüyorsa, maddeye yönelmiş zekâ da hayatı sabit, sınırlanmış ve daraltılmış şekilde algılar. Çünkü rüya bilincin dikkatini dağıtan bir otomatizm tecrübesidir. Bergson bu konu hakkında şöyle yazar:

Alışkanlığa dayalı bir eylemi mekanik olarak icra ettiğimizde, uyurgezer rüyasını otomatik şekilde eyleme döktüğünde, bilinçsizlik mutlak olabilir; ama bunun tek nedeni, eylemin temsilinin eylemin kendi icrası tarafından kontrol altında tutulmasıdır; [bu icra] düşünceye o kadar mükemmel bir şekilde benzer ve ona o kadar tam olarak uyar ki, bilinç aralarında yer bulamaz. Temsil eylem tarafından durdurulur.²¹

O halde madde olgusal olan değildir. Madde olgusallığın kapsamının sınırını ve ona gösterilen dikkatin bir rüya durumundaki gibi azalmasıdır. Burada hayat kendini korumak adına hayat akışını durdurur, başka bir deyişle, determinist metafiziğin temelini oluşturan bir otomatizme başvurur.

Hayatın sınırlanması ve otomatizm olarak determinist metafizik iki boyutludur. Bunlar klasik ve modern metafiziktir. Bergson klasik metafiziğin değişenin karşısında değişmeyen üstünlüğünü savunduğunu belirtir. Başka bir deyişle, klasik metafizikte akışı ifade eden tüm bilme etkinlikleri hor görülür. Bu, klasik felsefenin üstün varlığın sabit olduğuna dair görüşleriyle paralel bir sonuçtur. Fakat modern düşünce zamanı ve akışı soyut hareket bağlamında yavaş yavaş düşüncenin bir unsuru haline getirir. Deleuze'e göre “[b]öylece Antik Çağ'dan beri fizik, hareketi ayrıcalıklı konumlarla ve anlarla ilişkilendirdiğiçe, metafizik de bu konumların bağlı olduğu öncesiz sonsuz aşkın biçimleri kurdu. Ama “modern” denilen bilim, tersine, hareket “herhangi bir an”la ilişkilendirildiğinde başlar: O, artık yalnızca aralıksız değişen içkin süreleri göz önünde tutan yeni bir metafiziği gerektirmektedir. Süre, Bergson için, modern bilimin metafiziğinin karşılığı olacaktır.”²² Bu bakımdan fiziksel ve doğa bilimsel yaklaşımlar zaman hakkındaki metafizik düşüncelere sıkı sıkıya bağlıdır.

¹⁸ Henri Bergson, *Creative Evolution*, 145.

¹⁹ Henri Bergson, *Creative Evolution*, 145.

²⁰ Henri Bergson, *Creative Evolution*, 213.

²¹ Henri Bergson, *Creative Evolution*, 159.

²² Gilles Deleuze, *Bergsonculuk*, çev. Hakan Yücefer, İstanbul: Otonom Yayınları, 2010, 156.

Bergson, Descartes'tan Newton'a Darwin'den Einstein'a, hareket ve zamanın nasıl da modern düşüncede gerçeklik kavrayışının bir parçası haline getirildiğini açıklamaya çalışır. Kısacası zamanın ve hareketin düşünceye kazandırılması en başta doğa bilimleri ve emprizm aracılığıyla gerçekleşir. Fakat doğa bilimlerinin zamanı egemenlik altına alan başka bir boyutu da vardır. Bergson, bilimi, zamanın egemenlik altına alınması üzerine kurulu siyantist bir metafizikten ayırt etmeye çabalar. Ona göre, siyantizm doğanın belirlenmiş ve sınırlanmış süreçlerle işlediğine dair bir metafiziği bilimin temelinde koyar; başka bir deyişle, belli bir metafiziği bilim olarak öne sürer. Bu metafizik, klasik metafiziğin zamanı hor görmesinin bir kalıntısıdır. Bergson'un eleştirdiği sabitlik metafiziği veya determinist metafizik, klasik metafizikten modern bilimin metafiziğine aktarılır. Bergson, modern bilimin metafiziği haline gelen ve özgürlüğe yer bırakmayan sabitlik yaklaşımına karşı yeni bir metafizik önerir. Bergsoncu özgürlük metafiziği hem kendini bilimsel temayülden ayırır hem de kendine bilimi model alır. Başka bir deyişle, Bergson bilimi model alan bir metafizik öne sürer; bu metafiziği *pozitif metafizik* olarak adlandırır. Bergson *pozitif metafiziği* hayatın anlamı hakkındaki bilginin gitgide daha kesin ve tam bir şekilde elde edilmesi olarak tanımlar.²³ Böylesi bir metafizik nitelikler hakkındaki bilgiyi deneysel yollarla elde etmeye çalışır. Dahası bilgi ve düşünceler yapılan içsel deneyler ile değiştirilir ve kendini düzeltir. Kısacası, Bergson kendi metafiziği açısından bilimin özellikle deneyciliğini model alır.

Pozitif Metafizik

Pozitif metafizik kavramı 19. yüzyıl Fransız spiritüalizminin gelişimi ile doğrudan bağlantılıdır. 19. yüzyıl Fransız spiritüalizminin ilk döneminde²⁴ insan ruhunun maddi yasalar karşısındaki özerkliği, insan ruhunun yüksek yetilerine verilen referanslarla savunulur. Burada insan ruhu tümüyle maddi süreçlerden ayrılır ve bunlar arasında hiçbir kesişime yer bırakmayan bir eklektizm söz konusudur.²⁵ Bergson, bu eklektizme insan ruhunun yüksek yetilerini neredeyse madde düzeyine indirmek ve kesişim düzlemlerinde sınamak suretiyle karşı çıkar. Bergson'a göre, spiritüalist metafiziğin "yüce tepelerden"²⁶ [loftly height] insan etkinliğinin özgürlüğünü savunması bir anlam ifade etmez.²⁷ Bergson kendinden önceki spiritüalistler hakkında şöyle yazar:

Daha yüksek zihinsel yetilerin -anlama, akıl yürütme, yaratıcı imgelem- insanlara özgü ve özel olduğunu ilk fark eden benim. Eski spiritüalizm, insanın zihinsel özelliklerini bulmak için bu yöne bakmakta haklıydı. Ama maddeci rakiplerine karşı mücadele ederken ya da ruh-beden ilişkisini belirlemeye çalışırken, bu yüksek yetileri bir barikat gibi görüp onların arkasına çekilmek bence iki kat yanlıştı.²⁸

Bergson bir taraftan eski spiritüalizmin gerçekliği çokluk olarak görmesini olumlarken diğer taraftan onu aşırı iki kavrama ayırmasını ve bunlardan yalnızca birini yüceltmesini eleştirir. Bergson'a göre, spiritüalizmin maddecilik karşısındaki zayıf noktası burada bulunur. Maddecilerin monist bakış açısı süreklilik olarak varlığın aşırı uçlarına değil, orta düzlemine yerleşir. Bergson

²³ Henri Bergson, "Psychophysical Parallelism and Positive Metaphysics", 59.

²⁴ Bu dönem eklektik felsefenin kurucusu Victor Cousin'in Fransız akademisindeki etkin rolüyle anılır. Cousin 1830'dan 1848'e kadar dönemin spiritüalizmi üzerinde belirleyicidir.

²⁵ Mark Sinclair ve Delphine Antoine-Mahut'un "Introduction to French spiritualism in the nineteenth century" adlı makalesinden alınmıştır. Mark Sinclair ve Delphine Antoine-Mahut, "Introduction to French spiritualism in the nineteenth century", *British Journal for the History of Philosophy* 28, No 5, 2020.

²⁶ Bergson, "Psychophysical Parallelism and Positive Metaphysics", 62.

²⁷ Bergson'un spiritüalizmi "yüce tepeler"den inmesi gerektiği yönündeki çağrısı 1963'ten sonra Fransız spiritüalizmindeki eksen kaymasıyla ilgilidir. Félix Ravaisson'un başını çektiği yeni-spiritüalistler spiritüalizmi maddeye yaklaşırlar. Bu yeni spiritüalistlerin içinde Emile Boutroux, Maurice Blondel, Jules Lachelier ve Henri Bergson vardır. Ravaisson, Cousin döneminde eser vermiş ama fikirleri çok fazla ön plana çıkmamış bir düşünür olan Maine de Biran'ın görüşlerini benimser ve yayar. Bu görüşler bedeninin direniş gösteren yanının vurgulanmasına dayanır. 'Biran'dan etkilenen yeni-spiritüalizm canlı bedeninin dış dünya karşısındaki etkin pozisyonunu savunur. Bu bağlamda "çaba" yahut "istenç" denilebilecek hayat hamlesi bedeninin gerçeklik içerisindeki kurucu gücünü ifade eder. Bergson da çeşitli eserlerinde süre kavramı temelinde bedeninin etkin yönünü sorunsallaştırır.

²⁸ Bergson, "Psychophysical Parallelism and Positive Metaphysics", 61- 62.

da spiritüalizm ve maddeciliği buluşturmak ve karşılaştırmak için kavramlar geliştirir. Bergson'un temayülü "monizmi azaltmak"tır.²⁹ Bergson niteliksel çokluk kavramıyla hem çokluğu korumaya hem de çokluğun virtüel düzlemde birlik oluşturduğunu ortaya koymaya çalışır. Burada birlik ve çokluk bir-arada bulunur. Bu bağlamda bir-aradalık ancak ara düzlemlerde mevcuttur. Bergson bu nedenle tüm psikolojik durumları ele almak yerine bunların en olgunlaşmamış olanlarını incelediğini ifade eder. Çünkü birlik ve çokluğun bir-arada-bulunuşu söz konusu psikolojik durumlar ile bunların fiziksel-maddi altyapıları arasındaki çok ince ama aynı zamanda yapısal olan farklarda, bir ara düzlemde gözlemlenebilir.

Bergson'un *pozitif metafizik* kavramına dönecek olursak, bu kavram metafiziğin hem temellendirilebilir olmasına hem de onun gözlemlenebilir ve hatta üzerinde deney yapılabilir olmasına işaret eder. *Pozitif metafizik* içsel gözlem ve deneyler yoluyla kendisini sınıyarak düzeltmeye açıktır. Bergson'un "ilerlemeci felsefe"³⁰ olarak adlandırdığı metafizik, kendini maddeye büyük oranda yaklaştırarak sınar. Bergson'a göre, yukarıda belirtildiği gibi, eski spiritüalistler kendilerini maddeyle sınıymaktan kaçınırlar. Fakat Bergson *pozitif metafizik* yaklaşımı ile metafiziğin iddialarını sınıma noktasına çekmeye çabalar. O ilerlemeci metafizik hakkında şöyle yazar: "Geleceğin metafiziğini, kendi tarzında deneyci, ilerlemeci ve gerçekliğin özenli çalışmasından elde edilen sonuçları, diğer pozitif bilimler gibi, yalnızca koşullu [provisional] olarak sunma ile mükellef bir bilim olarak görüyorum."³¹ O halde Bergson, klasik metafiziğe karşı, modern bilime temas eden ama ondan ayrı, yeni bir alternatif oluşturmaya çabalar. Bu yolda gerçeklik hakkında bilgi üretebilme hakkına yükselebilmek için pozitif bilimlerle bir rekabet ilişkisine girer. Bu ilişki bir taraftan Bergson'u pozitif bilimleri eleştirmeye diğer taraftan onlardan beslenmeye ve hatta onları beslemeye götürür. Bu noktada Bergsoncu *pozitif metafizik* ile pozitif bilimler arasında çalışmanın girişinde bahsettiğimiz ikircikli görünüm ortaya çıkar. Bu ikircikliliği daha iyi kavrayabilmek için artık Bergson'un metafizik ve bilim arasında kurmuş olduğu üç ilişki tarzını ele almaya geçebiliriz.

Metafizik ile Bilim Arasındaki Üç İlişki Tarzı

Bergson *Süre ve Eşzamanlılık*'in önsözünde³² bilim ile metafizik arasındaki üç ilişki tarzından bahseder ve bunları sırasıyla bağdaşma [compatibility], meydan okuma [confrontation] ve tamamlama [complementarity] ilişkisi olarak tanımlar.³³ Ünlü bilim felsefecisi Gayon, önsözdeki bu tanımlardan hareket ederek Bergson'da metafizik ve bilim arasındaki ilişkiyi yeniden değerlendirir ve bu doğrultuda Bergson'da metafizik ve bilimin konuları bakımından bağdaştığını, pratikte birbirine meydan okuduğunu ve ideal düzlemde de birbirini tamamladığını iddia eder.

Bağdaşma: Jean Gayon'a göre, Bergson bir "bilim felsefecisi" değildir.³⁴ Çünkü Bergson'a göre, bilim felsefesi gerçeklik hakkında deney yapmayı ve bilgi üretmeyi tümüyle bilime bırakır. Bu nedenle bilim felsefesi bilimin *epifenomeni* [gölge fenomeni] halini alır. Buna karşılık Bergson, klasik metafizik yerine deneyci metafiziği önerir ve böylece metafiziği, bilimin alanına katmaya çalışır. Bergson'un pozitif ve deneysel metafizik olarak önerdiği felsefeye göre, spiritüalist metafizik insan özgürlüğü, süre, anlam vb. gibi içsel ve niteliksel kavramları pozitif bilimlerle bağdaşan konularda sınımalıdır. Bu noktada bilim ile metafizik en başta konu bakımından bağdaşır. Bergson süre kavramını bu nedenle nöropsikolojide, biyolojik evrimde, görelilik kuramında, rüyalarda ve hatta sosyoloji kuramlarında kullanır.

²⁹Bergson, "Psychophysical Parallelism and Positive Metaphysics", 62.

³⁰ Bergson, *Creative Mind*, 224.

³¹ Henri Bergson, "Psychophysical Parallelism and Positive Metaphysics", 64.

³² Henri Bergson, *Duration and Simultaneity*, With Reference to Einstein's Theory, çev. Leon Jacobson, Indianapolis: Bobbs-Merrill, 1965, 5.

³³ Jean Gayon, "Bergson's Spiritualist Metaphysics and the Sciences", İçinde *Continental Philosophy of Science*, Ed. Gary Gutting, MA ve Oxford ve Victoria: Blackwell Publishing, 2005, 50.

³⁴ Gayon, "Bergson's Spiritualist Metaphysics and the Sciences", 44-45.

Bergson'un metafizik kavramları bilimlerle ortak konularda sınaması iki kutup arasında "tereddüt"³⁵ yaratma çabasının sonucudur. Bergson'a göre, iki temel olgunun birbirine en çok yaklaştığı yerde bile, eklem noktasından radikal şekilde ayrılabilceğini ve en uzak oldukları yerde de virtüel olarak birleşebileceğini göstermek önemlidir. Çokluğun birliğinin ve özgürlüğün sınanması metafizik deneyle ilgilidir. Böylece, Bergson geçici kavramlar ve yerinden edilebilir ikilikler aracılığıyla, dinamik bir bilgiye ulaşabileceğine inanır. Yani metafizik ile bilim, ikinci olarak da deneysellik ve kendini sınaama noktasında *belli bir dereceye kadar* bağdaşır. Bu nedenle ikinci tür bağdaşma belli bir dereceye kadardır çünkü metafizik, ortak konuları içsellik ve niteliksellik bakımından sınarken bilim dışsallık ve niceliksellik açısından sınırlar. Bu durumda Bergson'un metafizik deneyleri sırasında, pozitif bilimlerle metafizik pratikte birbirine meydan okur.

Meydan Okuma: Bağdaşan ortak konular hakkında iki farklı çıkış noktasından veya temayülden yani içsellik ve dışsallıktan, kalkılarak yapılan deneyler meydan okuma ile sonuçlanır. Örneğin, *Madde ve Bellek*'te, Bergson sürenin bölünmez olduğunu (başka bir deyişle niteliksel çokluk kavramını) ve hayatın önceden belirlenmemiş olduğunu sınırlamak/temellendirmek için, *afazi* ve *psşik körlük* olarak isimlendirilen psiko-patolojik fenomenler üzerine yapılmış birçok deneysel çalışmayı ele alır.

Bergson, *Madde ve Bellek*'te insanların anılara algılardan gelen çağrışımlar yoluyla değil, etkin bir çaba ile ulaştığını öne sürer. Ona göre bu çaba tasarım, başka bir deyişle, bilgi elde etme yoludur. Bu anlamda bellek bağımsız bir alandır ve bu alanı anlayabilmek için zamansal düşünmek gerekir. Zamansal düşünmeye göre, tasarım yahut bilgi, algılardan elde edilen soluk izlenimlerin beyinde birikmesinden kaynaklanamaz. Bergson'a göre, beyin maddenin tümünü tasarlayamaz. Çünkü beyin maddenin tümünün bir parçasıdır. Beyin imgelerden yalnızca biridir. Ona göre, bir parça bütünü tasarlayamaz. Bu mekânsal bir bakış açısıdır. Algının doğası ile beyin doğası aynıdır. Bu nedenle bunlar birbirini içeremez; algı ve beyin birbirine hep dışsal kalır.

O halde sinir sistemi ya da beyin yapılacak eylem doğrultusunda yalnızca algıyı iletir. Bu iletme tepkidir. Sinir sistemi ve beyin, dışarıdan gelen etkiye tepki vererek söz konusu etkiyi geri iletir. Bergson şöyle yazar: "Dolayısıyla beyin algılama deneni yeteneği ile omuriliğin refleks işlevleri arasında yalnızca bir derece farkı vardır, yapı farkı olamaz. Omurilik, alınan uyarıları yapılan hareketlere dönüştürür; beyin bunları basitçe doğan tepkiler olarak sürdürür. Ama her iki durumda da sinir sistemi maddesinin rolü, hareketleri yönlendirmek, kendi aralarında bileştirmek ya da bastırmaktır."³⁶ Bu bağlamda ancak algılardan doğa bakımından farklı olan bir bellek, algıları biriktirebilir.

Böylece anılar ile algı birbirini koşullayabilecek şekilde iki farklı düzleme çekilir. Bergson'un dinamik şemasına göre, algılar anıları yalnızca eyleme yönelik şekilde sıkıştırır. Anılar da algıları çıkarsızlığa doğru genişletir. Zamansal yaklaşımda anı ile algının ilişkisi geçmiş ile şimdinin ilişkisi şeklinde anlaşılabilir. Ona göre, eğer beyin algılardan elde edilen anıların depo alanı olarak kabul edilirse, bilgi tümüyle birbirine dışsal olan şimdilerin göreliliğinden ibaret olurdu. Bu durumda geçmişin hiçbir gerçekliği olmazdı. Fakat Bergson'a göre, bilgi ve tasarım ancak geçmişin şimdiye uzaması ile elde edilebilir. Şimdi(ler) ancak geçmişin virtüel bütünlüğü (hayat hamlesi) içerisinde mutlak olarak birbirine bağlanır. Geçmişin şimdiye uzaması insanın (veya canlılığın) maddeye *indeterminizm* katan etkin çabasıyla gerçekleşir. Bu çaba belleğin ve insanın sabitlik olarak madde karşısında özgür olmasını sağlar. Özgürlük hayatın madde olarak bilimsel olguların sınırlılığı içerisinde sınanması; böylece yeni kavram ve yaklaşımlara doğru ilerlenmesidir. Bu, Gayon'un öne çıkardığı ikinci kategori olan metafiziğin bilime meydan okumasıdır.

O halde Bergson, metafizik yaklaşımını deneysel alanda bir meydan okuma olarak nasıl somutlaştırır? Başka bir deyişle Bergson, özgürlük metafiziğini bilimsel olgular içerisinde hangi

³⁵ Henri Bergson, *Time and Free Will An Essay on the Immediate Data of Consciousness*, 176.

³⁶ Henri Bergson, *Madde ve Bellek*, 20.

yolla sınır? Bu meseleyi açmak için örnek olarak *Madde ve Bellek*'te ele alınan psikoloji ve psikiyatri deneylerine bakılabilir. *Madde ve Bellek*'te meydan okunan taraf çağrışımıcılık ya da psiko-fiziksel paralelizm olarak maddeci psikolojidir. Burada Bergson'un meydan okuması *pozitif metafizik* yaklaşımını somutlaştırır. Bergson şöyle yazar: "Dolayısıyla, eğer tin [ruh] bir gerçeklikse, ona burada, bellek fenomeni içinde deneysel olarak temas etmemiz gerekir".³⁷ Kısacası Bergson'un meydan okuması, maddeciliğin tümüyle reddedilmesinden ziyade, ruhsal bir deney olarak görünür.

Bergson, tasarımın algı ile değil de etkin çaba ile gerçekleştirildiğini göstermek için, hatırlama işleminde bütünlüğün önemini vurgular. O psikoloji ve psikiyatri alanındaki çeşitli empirik çalışmalardan sonuçlar çıkarır.³⁸ Bergson'a göre, afazilerin fenomenleri tek tek değil de, örneğin bir müzik eseri ya da bir dua gibi bağlamlarda hatırlayabilmeleri, belleğin bağımsız yapısını gösterir. Çünkü Bergson'a göre, niteliksel çokluğun *virtüel bütünlüğü* belirlenmemişlik, özerklik ve özgürlüktür. Maddi bütünlük ise virtüel bütünlük olarak özgürlüğün belirtisidir. *Madde ve Bellek*'te Bergson "anlamadıkları bir takım sorulara zekice cevaplar veren akıl hastaları"ndan söz eder.³⁹ Burada dil refleks olarak çalışır. Bergson'a göre, vaka incelemelerinde afazilerin konuşma sırasında sözcükleri telaffuz edememelerine rağmen, bunu bir şarkının güftesi olarak kolayca yapabildikleri görülür. Bu durum dua okuma bağlamında da karşımıza çıkar. Ayrıca aynı durum rakamların sırası, haftanın günleri ve yılın aylarını sayma konusunda da geçerlidir. Buna karşın söz konusu vakalarda hastalar tarafından incelikli şekilde zekâyı taklit edebilen, karmaşık ve kendiliğinden olan mekanizmaların yaratılabildiği de görülmüştür. Bergson'a göre, bu mekanizmalar iradeyle elde edilen anıları bastırır. Bu doğrultuda iradeyle ortaya çıkarılan gerçek anıların açık hale gelmesi için, dikkatin özel bir çaba göstermesi gerekir. Bu noktada Bergson başka bir psikoloji deneyinden de bahseder. Bu deneyde ise "deneklere birkaç saniye içinde bir dizi harf gösteriliyor ve akılda tutmaları isteniyordu. Ama gördükleri harfleri uygun telaffuz hareketleriyle vurgulamalarını önlemek için, görüntüye bakarken belli bir heceyi sürekli tekrarlamaları isteniyordu. Buradan çıkan sonuç, kişilerin kendilerini tamamen görsel imgenin hâkimiyetinde hissettikleri özel bir psikolojik durumdu".⁴⁰ Bu deneyde denekler bir taraftan heceleri tekrarlarlarken diğer taraftan da elde ettikleri görsel imge parçalarını zihinlerinde yeniden üretememektedir. Fakat burada Bergson, deneklerin bütünü bir şekilde sezdiğine dikkat çeker. Kısacası Bergson, bu deneylerle gerçek bir bütünlüğün ruhun dikkatiyle kazanıldığını fakat otomatik mekanizmalar olarak çağrışımsal şemaların (yani sözde bütünlüklerin) onları bilinç dışına ittiğini göstermeye çalışır. Yine de maddenin bütünsel sezgisi daha yüksek bir bütünlüğün belirtisini verir.

Bergson başka bir örnekte de psişik körlük ve nesnelere "tanıma güçlüğü"⁴¹ üzerine yapılan deneyleri inceler. Psişik körlük ya da nesnelere tanıma güçlüğünün deneylere göre görsel belleğin ketlenmesi ile ilgili olmadığını öne süren Bergson, Hermann Wilbrand'ın incelediği bir vakayı ele alır. Burada bir hasta yaşadığı şehri hayalinde tarif edebiliyorken fiziksel olarak orda bulunduğu şehir kişiye tümüyle yeni gelmektedir. Hasta orada, sokakları tanıyamamakta ve yönünü bulamamaktadır. Bergson'a göre, bu olguları Friedrich Von Müller ve Heinrich Lissauer de

³⁷ Henri Bergson, *Madde ve Bellek*, 55.

³⁸ Bergson burada çeşitli psikiyatrist, deneysel psikiyatrist, fizyolog ve nörologların araştırmalarına referanslar verir (Henri Bergson, *Madde ve Bellek*, Çev. Işık Ergüden, Dost Kitabevi, İstanbul, 2015, s. 65, dipnot). Bu çalışmalar şöyledir: George Matthew Robertson, "Reflex Speech", (Journal of mental Science, Nisan 1888). Charles Féré, "Le langage réflexe" (Revue philosophique, Ocak 1896). Hermann Oppenheim, Ueber das Verbalten der musikalischen Ausdrucksbewegungen bei Aphatischen (Charité Annalen, XIII, 1888, s. 348 ve devamı). George Elias Müller ve Friedrich Schumann'ın makalesi, Experimentelle Beiträge zur Untersuchung des Gedächtnisses (Zeitschr. f. Psych. V. Phys. Der Sinnesorgane, Aralık 1893, s. 305.)

³⁹ Henri Bergson, *Madde ve Bellek*, 65.

⁴⁰ Henri Bergson, *Madde ve Bellek*, 65.

⁴¹ Akt. Henri Bergson, *Madde ve Bellek*, 69. Bir oftalmolog olan Hermann Wilbrandt'dan, Die Seelenblindheit als Herderscheinung, Wiesbaden, 1887, s. 56. Ayr. Bkz. Friedrich Von Müller, Ein Beitrag zur Kenntnis der Selenblindheit, (Arch. f. Psychiatrie, c. XXIV, 1892). Heinrich Lissauer, Ein Fall von Seelenblindheit (Arch. f. Psychiatrie, 1889).

saptamıştır. Bu durumda ona göre, görsel bir anının hafızada bulunması algılanan şeyin tanınmasına yetmez.

Bergson bu sefer, ters bir araştırma sonucu verir; o Jean Martin Charcot'nun incelediği bir vakaya işaret ederek görsel imgelerin tümüyle silinmesi durumunda da algıların tanınmasının tamamen yitirilmeyeceğini öne sürer. Bu vakada hasta doğduğu kentteki sokakları tanımamasına rağmen söz konusu mekânların sokak olduğunu anlayabilir. Aynı şekilde bu hasta karısını ve çocuklarını tanımasa da bunların birinin kadın birinin çocuk olduğunu söyleyebilir. Bergson'a göre, psişik körlük durumunda böylesi bir tanıma da gerçekleşemez. Bu bağlamda o, tanımanın tümünden ortadan kalkmadığı, tanımanın yalnızca bir türünün ortadan kalktığı sonucuna varır. Buradaki tanıma *otomatik* yani, pasif tanımadır; Bergson'un *dikkate dayalı* tanıma olarak adlandırdığı etkin tanıma durumunda, zihin, geçmişte bilinçli bir araştırma yapar.⁴² Etkin araştırmanın alanı metafizik veya ontolojiktir. Nihayetinde, Bergson söz konusu empirik çalışmalardan beyinde biriken anıların gerçek bir tanımayla ilişkili olmadığı sonucunu çıkarır. Çünkü ona göre beynin hasar gördüğü afazi ve psişik körlük durumlarında kapsamlı bir hafıza kaybı değil, kısmi hafıza kayıpları gözlemlenir.⁴³ Bu durumda Bergson, gerçek tanımada bir zorluk olmadığını, bunun yerine pratik ve eylem içerisinde bilincin söz konusu anılara erişiminde, başka bir deyişle, psiko-motor düzeyde sorunlar olduğunu öne sürer. Anılara pratik erişimin kesilmesi anıların tümünden yitildiği yanılısamasını yaratır.

Burada çağrışımıcılık ya da psiko-fiziksel paralelizm olarak maddeci psikolojiye karşı gözlem ve deneylerle meydan okuyan Bergson, özgürlük metafiziğine pozitif bir boyut kazandırmaya çalışmaktadır. Böylece metafizik yeni kavrayışlara doğru ilerleyebilmektedir. Bu noktada metafizik bilimle bağdaşan konular üzerinde gözlem ve deney yoluyla bilimin göz ardı ettiği noktalara ışık tutabilmekte ve onu tamamlayabilmektedir. Bu bağlamda Bergsoncu metafizik hem metafiziği hem de bilimi kavramsal icatlara zorlar. Metafizik ile bilim arasındaki tamamlayıcılık ilişkisi bu çerçevede ele alınabilir.

Tamamlayıcılık: Bergson'a göre, metafiziğin ve bilimin iddiaları sonuna kadar takip edildiğinde iki alan da aynı sonuçlara varacaktır. Elbette bu *virtüel* düzlemde veya *idealde* geçerlidir. Fakat Bergson tam da bu idealin izlerini sürer. Bergson'un metafiziğe deney ve gözlem ile nasıl yaklaştığını anlamak için, bilim ile felsefenin "mutlu birleşimi"nin⁴⁴ Fransa'da nadir ortaya çıktığı anlardan biri olarak gördüğü fizyolojist Claude Bernard üzerine yazısına bakılabilir. Bergson'un bu mutlu birleşimi Ülken'in Hippolyte Taine'yle birlikte "determinizm" taraftarı olarak tanımladığı bir bilim insanında bulması da dikkat çekicidir.⁴⁵ Bergson'un özgürlük felsefesi, kendisinin *ötekisi*, *karşıtı* veya *dışarısı* olarak görülebilecek determinizmle bile temas kurulabilmektedir. Bu temasın kaynağı sezgi kavramıdır. Bergson'un Bernard hakkındaki yazısına geçmeden önce, tamamlayıcılık açısından önemli olduğunu düşündüğümüz karşıtların *sempatik* temasını işlemek için, sezgi kavramını incelemekte yarar görüyoruz. Bergson'da sezgi en basit haliyle "eşya ile sempatik kaynaşmadır".⁴⁶ Sezgide çoğul temayüllerin içsel süreleri birbirine katılır. Bu temas çoğul temayüllerin kendi aralarında ilişki kurmasını sağlar. Sezginin bizim konumuz açısından önemi, felsefe ve bilimi bir araya getirebilmesindedir. Sezgi temelde içgüdü ile zekânın birbirine bağlanması ve kaynaşmasını sağlar.⁴⁷ Bu kaynaşma bize, içsellik ile dışsallık üzerine bilginin birbirini tamamlaması hakkında ipuçları verir. Bu tamamlama ise mutlak uyumla açıklanamaz. Bergson mutlak uyumu daha çok içgüdüde bulur. Zekâ ise determinizm ilkesi olarak tutkulara karşı ironik bir mesafe sağlar. Sezgide zekâ ve içgüdü temasa geçer ama bunlar, aynı

⁴² Bergson'un otomatik ve dikkate dayalı tanıma ayrımının ayrıntılı analizi için Bkz. Suzanne Guerlac, *Thinking in Time: An Introduction to Henri Bergson*, Cornell University Press, Ithaka ve Londra, 2006, 129-133.

⁴³ Henri Bergson, *Madde ve Bellek*, 173-174.

⁴⁴ Henri Bergson, *Creative Mind*, 239.

⁴⁵ Hilmi Ziya Ülken, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, 155.

⁴⁶ Nurettin Topçu, *Bergson*, İstanbul: Dergâh Yayınları, 2019, 56.

⁴⁷ Bkz. Ali Osman Gündoğan, *Bergson*, İstanbul: Say Yayınları, 2007, 90. ve Tunç, Şekip. "Önsöz: Bergson'un Felsefesi". Yaratıcı Tekâmül, der. Henri Bergson, İstanbul: M.E.B. yayınları, 1986, XLII.

zamanda, hem kendilerini hem de birbirlerini sınavacak ve temellendirecek şekilde ayrı kalır. Böylece sezgi açısından içgüdü ile zekânın gerilimli bir uyumu söz konusu olur. Tamamlayıcılık bu gerilimli uyumda ortaya çıkar. Başka bir deyişle, tamamlayıcılık uyumluluk ile meydan okumanın birlikteliğinde bulunur. Doğa bilimlerinin dışsal deneyleri ile metafiziğin içsel deneyleri hem ortak konularda birbirine meydan okur hem de birbirleriyle kendini sınar. Dahası son kertede, bunlar ortak bir deneysellik düzleminde birbirini düzeltir. Söz konusu düzeltme işlemi ise idealde aynı sonuçları ortaya çıkarır. Bu sonuç özgürlük ve icattır. Sezgi bu uyumsuz uyumu yakalama konusunda önemli bir kavramdır. Şimdi Bergson'un sezgisel olarak deneysellikte bulduğu bilim ve metafizik bağlantısını anlamak için onun Bernard incelemesine geçebiliriz.

Bu metne göre, bilimle felsefenin deneyselliği ikisini de idealde birleştirebilir. Başka bir deyişle, deneysellik hem farklılıklar arasında tereddüt ve gerilim yaratır hem de onları birleştirir. Bergson, yukarıda da bahsettiğimiz gibi, bilimin kendisini deneylere göre düzeltmesinin felsefe için bir model oluşturduğunu öne sürer. Descartes'ın soyut bilimlere konu sağlaması gibi, Bernard da bilimin deneysel modelini tutarlı bir yöneme bağlar. Bergson'a göre, Bernard, deneyleri detaylarıyla takip eden laboratuvar bilimlerinin başarıyla uygulayabileceği bir yöntem oluşturur.⁴⁸ Bu doğrultuda, deneysel yöntem önemlidir. Bergson, deneysel yöntemi nüansları önemseyecek düzeyde genişletmeye çalışır. Ona göre, gerçeklik göreceli bir kesme işlemi ile sabit bir şablona oturtulmamalıdır. Aksine bilginin nesnesi olan doğal süreçler, bilimsel bilginizi değiştirebilecek şekilde ele alınmalıdır. Bergson'a göre, deneysel yöntem doğa ile girilen bir diyalogdur. Diyalog, düşüncenin doğa karşısında her zaman değişebilir olmasıyla ilgilidir. Bu anlamda, bilim doğaya soru sorar. Doğa ise yalnızca sorulara cevap vermekle kalmaz; soruları yeniden şekillendirir ve sorulara yeni sorular ekler. Bergson'a göre, deneysel yöntemde deney metafizik şablonlara uydurulmaya çalışılmaz. Bu anlamda deneye yalnızca çıplak olgular elde etmek için başvurulmamalıdır. Gözlemin doğruluğu, nesnenin, deneyin kurulumundaki etkisi ile doğru orantılıdır. Bergson'a göre, nesnenin niteliklerinden arındırılarak yalnızca niceliğe indirgenmesi nesneyi pasif kılar. Böylece tasarımı olanaklı hale getirecek bir senteze varılamaz. Ona göre, maddeci analiz ve senteze dayanan yöntemde, sentezlenen şeyler parçalanarak niteliksizleştirilen unsurlardır. Bu anlamda sentez yalnızca daha güçlü bir analizdir. Niteliksiz unsurlar gerçek anlamda bütünleşemez, ancak kurgusal olarak birlik kazanır. Ona göre, olguların gerçek anlamda bütünlük kazanabilmesi için nitelikler kurucu olmalıdır. Niceliksel olarak oluşturulan kurucu olmayan olgu parçaları hakkında ne kadar soru sorulursa sorulsun onlara dair gerçek bir cevap alınmaz. Böylece gerçeklik açısından özgürlük ve yeni bir şeyle karşılaşma olanağı ortadan kalkar. Her şeyin sabitliğe indirgenmesi ve tekrara dayalı, başka bir deyişle, özgürlüğün ve yeniliğin olmadığı bir gerçeklik içerisinde insan için anlam bulmak da mümkün olmaz. Peki, anlamın olmadığı bir durumda neden bilimle uğraşılır? Bu noktada Bergson hem felsefenin hem de bilimin anlamını icatta aramak gerektiğini öne sürer. Bergson'a göre zekânın çabasında bile anlamı özgürlük ve yenilik verir. Bu durumda nicelikleştirilmiş bir gerçeklikte niceliklerin yapısıyla oynanmasında, başka bir deyişle, bir keşfin temelinde dahi anlam söz konusudur.

Bergson'a göre, analiz yöntemi bu özgürlük ve anlam arayışını gizler. O analiz yönteminin de usta ile çırak arasındaki teknik hiyerarşiye son vermesi anlamında olumlu olduğuna işaret eder.⁴⁹ Fakat bu durumda da yenilik veya icat düşüncesinin terk edilmesi gibi başka sorunlar ortaya çıkar. Yenilik ve icat çabasının noksanlığı da bilimsel etkinlikte boşluk ortaya çıkarır. Bergson, Bernard'ın deneysel araştırmaya her zaman mucitliğin de eşlik etmesi gerektiğine yönelik düşüncelerini ön plana çıkarır. Bergson'a göre, nihai olarak metafizik de bilim de kendi doğasına uygun icatlar yapma noktasında birleşir. Bunun mümkün olabilmesi için belli bir şema olgulara dayatılmamalıdır. Aksine bilim ve felsefe, olguların yöntemi veya şemayı değiştirebilmesine izin verecek şekilde yapılmalıdır. Bergson'a göre, düşünce yalnızca olgulara bağlanma aracıdır. Başka bir deyişle, düşünceler olgulara bağlandıktan sonra değiştirilmelidir. Böylece Bergson'da metafizik ile bilim mucitlik noktasında birleşir. İçinde buldukları sistemleri değiştirip dönüştürenler

⁴⁸ Henri Bergson, *Creative Mind*, 238.

⁴⁹ Henri Bergson, *Creative Mind*, 241.

mucitlerdir. Bu doğrultuda Bergson felsefesi açısından filozofları, mistikleri ve mucitleri aynı düzlemde düşünmek gerekir. Burada, tüm alanlar açısından dışarıyla ilişki kurmak; böylece karşılıklı temellendirme sağlamak suretiyle yeniliğe ulaşmak idealdir ve ilerlemedir.

Sonuç

Bu çalışmada literatürdeki anlaşmazlıklara rağmen Bergson'un özgürlük metafiziğinin bilimsel etkinliklerle aslen olumlu bir bağ kurduğunu göstermeye çalıştık. Bergson'a göre metafizik, esas olarak, bilimsel konular üzerinde özgün ve özgür şekilde söz söyleme hakkına sahiptir. Ona göre, ancak böyle bir durumda iki alan da kendini geliştirebilir. Bize göre, Bergson bilim hakkındaki yorumlarında her zaman bu yolu takip eder. Fakat Bergson metafizik düşünme tarzının bilimsel konular üzerindeki özgün ve özgür yorumlarının siyantizmin engelleriyle karşılaştığını düşünür. Ona göre metafiziğin özünde tam da bu tür engellere veya sınırlara meydan okumak yatar. Fakat sürekli bir deney olan hayatın bu tarz engellerle karşılaşması doğaldır. Bu açıdan meydan okuma olumsuzluk içermez. Meydan okuma, evrimsel süreçler bağlamında hayatın yapıcı ve kurucu olma çabasına işaret eder. Bu bağlamda, hayat hamlesi özünde bu sınırlamaları yenilikçi bir şekilde aşma çabasıdır. Hayat hamlesini gözetten bir metafizik de bu yolda, içsel olgular üzerinde gözlem ve deneyler yaparak söz konusu sınırlamaları veya engelleri aşmaya çalışır. Burası aynı zamanda, Bergson'un düşüncesinde, metafizik ve bilim arasındaki çok yönlü ilişkinin yani gerilimli bir uyum ilişkisinin ortaya çıktığı yerdir.

Buna göre, metafizik ile bilim arasındaki gerilim, düşmanlığa gitmeyeceği gibi, onlar arasındaki uyum da meydan okumadan muaf değildir. Bergsoncu anlamda gelişimin ilkesi işte böyle bir ara bölgede yer alır. Bu bağlamda Bergson, pozitif bilimin deneyselliğini pozitif metafizik kavramı çerçevesinde metafiziğe aktarmaya çalışır. Bu çaba çerçevesinde, metafizik hem kendini hem de bilimi temellendirir. Metafizik her ne kadar başka bir doğaya sahip olsa da ancak olgulara ve maddeye temas etmek koşuluyla hayat hakkında konuşabilir. Bununla birlikte bilim de niteliği, yeniliği, özgürlük ve anlamı göz ardı ederek ne kendi etkinliğini temellendirebilir ne de kendini gerçek anlamda geliştirebilir.

Bergsoncu metafiziğin bilimin sabitlik metafiziğine meydan okumasında, çift taraflı bir olumlama söz konusudur. Metafizik bilimsel olgularda kendini temellendirirken kendini aşmaya zorlar; bu durumda yeni kavram ve temayüllere açılır. Bunu aslen içsellik çerçevesinde gerçekleştirir. Benzer bir durum pozitif bilim için de geçerlidir. Bilim, özünde dışsallık üzerine kurulu olsa da kendi anlamını içsellikle karşılaştığında, yani yenilik ve icatlarda bulur. İcatlar bilimin kendi metafiziksel temellerini eleştirdiği, başka bir deyişle, içe döndüğü anlarda ortaya çıkar. İcat ancak dışsallık içerisinde nitelik, içsellik, bilinç, özgürlük ve yenilik kavramları varsayıldığında mümkün olur. Bu noktada pozitif bilim kendini temellendirebilmek, yani yeni bir şeyler söyleyebilmek için kendi varsayımlarını sorgulamak zorundadır. Bu zorunluluk bilim için yalnızca niceliklerin yeterli olmadığını gösterir. Bu durumda, bilim niteliklere yüzünü dönerek metafizikten yardım alır. Burada, Bergson'a göre birbirine meydan okuyan iki farklı alan da icatlar düzleminde birlik olmuştur. Söz konusu birlik ise birbirini asimile ederek değil, birbirini tamamlayarak mümkündür.

Felsefe tarihinde bazen içsellik, özgürlüğe ve anlama öncelik verilerek dışsallığın ve olguların göz ardı edilmesi bazen de bunun tam tersi söz konusu olmuştur. Bu en temelde idealizm ile maddecilik arasındaki karşıtlıktır. Öte yandan bu karşıtlığı aşma çabası içinde bazı uzlaştırıcı çabalar da mevcut olmuştur. Bergson, bu iki temayülün hem karşıtlık ilişkisi içinde bir arada bulunabileceğini hem de birbiriyle uzlaşabileceğini göstermesi bakımından felsefe tarihinde özel bir konuma sahiptir. Bergson'un tüm çabası, aslında her iki temayülün de hayatta bir karşılığı olduğunu ve hayatın dinamiğinin karşıtların gerilimli uyumunda açığa çıktığını göstermektir. Bize göre, Bergson'un düşüncesinde metafizik ile bilim arasındaki çok yönlü ilişki böyle bir gerilimli uyuma dayanır.

Kaynakça

- Bayraktar, Levent. *Bergson*, Ankara: Aktif Düşünce Yayınları, 2016.
- Bergson, Henri. *Creative Mind*. çev. Mabelle L. Andison, New York: Philosophical Library, 1946.
- Bergson, Henri. *Creative Evolution*. Çev. Arthur Mitchell, New York: The Modern Library, 1944.
- Bergson, Henri. *Duration and Simultaneity, With Reference to Einstein's Theory*. çev. Leon Jacobson, Indianapolis: Bobbs-Merrill, 1965.
- Bergson, Henri. *Madde ve Bellek*. Çev. Işık Ergüden, İstanbul: Dost Kitabevi, 2015.
- Bergson, Henri. "Psychophysical Parallelism and Positive Metaphysics", İçinde *Continental Philosophy of Science*. Ed.Gary Gutting, MA ve Oxford ve Victoria: Blackwell Publishing, 2005.
- Bergson, Henri. *Time and Free Will An Essay on the Immediate Data of Consciousness*. Çev. F. L. Pogson, New York: Dover Publication, 2001.
- Canales, Jimena. "Einstein, Bergson, and the experiment that failed: Intellectual cooperation at the League of Nations". *MLN* 120, No 5, 2005.
- Deleuze, Gilles. *Bergsonculuk*. çev. Hakan Yücefer, İstanbul: Otonom Yayınları, 2010.
- Demir, Metin. "Bergson-Deleuze Karşılaşması: Virtüelin Materyalizmi", *Dîvân Disiplinler Arası Çalışmalar Dergisi*, Cilt 20, Sayı 39, (2015/2), 57-103.
- Edhem, Subhi. *Bergson ve Felsefesi*, Sad. Levent Bayraktar, Konya: Çizgi Kitabevi Yayınları, 2014.
- Gayon, Jean. "Bergson's Spiritualist Metaphysics and the Sciences", İçinde *Continental Philosophy of Science*, Ed.Gary Gutting, MA ve Oxford ve Victoria: Blackwell Publishing, 2005.
- Gündoğan, Ali Osman Bergson, İstanbul: Say Yayınları, 2007.
- Jankélévich, Vladimir. **Henri Bergson**, Çev. Nils F. Schott, Duke University Press, Durham ve Londra, 2015.
- Jay, Martin. *Diyalektik İmgelem*, Çev. Sevgi Doğan, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2014.
- Lawlor, Leonard. "Bergson on True Intellect". *Interpreting Bergson Critical Essays*, ed. Alexandre Lefebvre ve Nils F. Schott, New York: Cambridge University Press, 2020.
- Russel, Bertrand. "Bergson" ve "Bergson'un Uzay ve Zaman Görüşü", *Batı Felsefesi Tarihi Modern Çağ Yeni Çağ*, Çev. Muammer Sencer, Ankara: Bilgi Yayınevi, 1973.
- Sinclair, Mark. *Bergson*, Routledge, New York, 2020.
- Sinclair, Mark. ve Antoine-Mahut, Delphine. "Introduction to French spiritualism in the nineteenth century", *British Journal for the History of Philosophy* 28, No 5, 2020.
- Somar, Ziya. *Bergson Hayatı, Felsefesi, İlk Eserleri*, İstanbul: Semih Lütfi Kitabevi, 1939.
- Guerlac, Suzanne. *Thinking in Time: An Introduction to Henri Bergson*, Cornell University Press, Ithaka ve Londra, 2006.
- Topçu, Nurettin. *Bergson*, İstanbul: Dergâh Yayınları, 2019.
- Tunç, Şekip. "Önsöz: Bergson'un Felsefesi". *Yaratıcı Tekâmül*, der. Henri Bergson, İstanbul: M.E.B. yayınları, 1986.
- Ülken, Hilmi Ziya. *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, İstanbul: Ülken Yayınları, 1979.
- Yıldız, Yakup. "Bergsonculuğun Türkiye'ye Girişi ve Türk Felsefesine Etkisi", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, Cilt 9, Sayı 17, 2011.
- Yücefer, Hakan. "Önsöz: Deleuze'un Bergsonculuğuna Giriş". *Bergsonculuk*, der. Gilles Deleuze, İstanbul: Otonom Yayınları, 2014.